

Поетика творчості

УДК 821.161.2:7.046.1

ББК 83.3 (4 Укр) 1

ГЛИБИННІ КОРЕНІ КОБЗАРЕВОЇ ПОЕЗІЇ

С. Г. Пушик

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури; 76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

У статті автор торкається міфологічного світу поета, наводить чисельні паралелі в його творах, ілюструє тотожність вішованого розміру написаних поезій з коломийками-зозулями. Зауважуючи, що збірник «Русалка Дністровая» читав Т. Шевченко, автор проводить думку, що русалка вирізьблена майстром Данилом Еколюком на сволку рідної хати в селі Білоберезка над Черемошем має стосунок до виходу «Русалки Дністрової», а прототипом героя повісті «Варнак» був предок Великого Кобзаря – Іван Бойко.

Ключові слова: *Бойко, Шевченко, Вагилевич, Моринці, Білоберезка, Карпати, русалка.*

Для того, щоб збагнути секрети творчості генія, треба не тільки відвідати його батьківщину, але саме відкрити ті джерела, що жили корені його родини, збагнути, що у ранньому дитинстві від батька й матері, дідусів і бабусь, родичів і сусідів передалося дитині. Надзвичайно багато важить історія того населеного пункту, де народився майбутній письменник, художник, композитор чи актор, природа, серед якої він ріс, оточення, в якому сформувався як особистість. Для творчої людини особливо багато важать прищеплені в дитинстві та юності працелюбність, поетичне сприйняття дійсності. Не так багато людей мають вроджений талант аналітика, дар засвоювати скарби усної народної поетичної творчості, обряди, історію. Серед старшого покоління родичів завжди є той патріарх, що любов'ю живить серце і душу дитини, юнака. Божий храм і сільське весілля, уроки пасовищ, школа, навіть сільська вулиця – все стає матеріалом творчого обдарування, щоб згодом переродитися в живе золото. Казка і пісня, дитячі ігри й розповіді про війни

й повстання, мандрівки ніколи не вивірюються з голови, душі й серця навіть у зрілому віці. Вони хвилюють, викликають роздуми, узагальнення.

Що стосується життя й творчості Тараса Григоровича Шевченка, то дивуєшся, що недовго проживав на батьківщині, він дуже багато зумів збагнути й почерпнути у рідному краї. Ми дуже мало знаємо про його батька-чумака Григорія Шевченка, але одна-єдина фраза, що він Тарасові нічого не дає, так як воно йому й не потрібне, бо з сина виросте або щось дуже велике або велике ледащо, засвідчує провісницький розум українського селянина, предки якого жили тут, у Придніпров'ї, козакували й чумакували, а ще хтось з предків був швець, раз дали його нащадкам прізвище Шевченко, а ще Шевченків називали Грушівськими, щоб не плутати з іншими. Дід засвітив у Тарасовому серці вогонь любові про козаків і гайдамаків, а мати Катерина була з Бойків. Її батька і діда знали не тільки в Моринцях та Керелівці, але й у Галичині. Дід Тарасів Яким Бойко був не менш цікавий, як дід-гайдамака Шевченко. Вони були неспокоїної вдачі й це передалося онукам.

Так же само, як дідів і батька, ще зовсім маленького Тараса манили дороги й далі. Коли стане письменником, то розповість, що дитваком пішов за село шукати міфічних Золотих Стовпів, які підпирають небеса, й загубив дорогу до рідного села, заблуdivся, а вже надходив вечір. І, мабуть, заночував би в полі або в чужому селі, якби не над'їхали чумаки й не запитали, куди чимчикує мандрівець. А коли збагнули, що дорога хлопчині стелиться до чужого йому села, то привезли Тараса на межі до рідного. З колиски вбирав пісні, казки, легенди, і не скаже нині ніхто, чи в Моринцях, чи в Керелівці почув він демонологічну легенду про дівчину, що з туги за коханим стала з вини ворожки лунатиком. Вона бачила ігри Русалок, що були колись Потерчатами, та ніхто їх не охрестив до семирічного віку, не дав імен, тому й стали нетлінними Красними Дівами. І важко сказати, чи то великий друг і вчений М. Максимович розповів Тарасу Шевченкові, що Потерчата у місячні ночі виспівують:

*«Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Місяченьку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті...»*

(Причинна) –

чи то Шевченко збагатив відомого вченого на цю легенду, яку він на крилах своєї уяви підніс до рівня романтичної балади, що перепливає в трагічну драму смерті дівчини й козака, який покінчив із собою, коли

побачив неживою свою кохану, бо її залоскотали Русалки. Очевидно, що в рідному селі почув Тарас розповідь про Русалку, що на дуба лізла, кору гризла, але в «Причинні» переповів про закохану в козака дівчину, що забарився на війні. Та коли він повертався, то побачив її тіло під дубом і сам покінчив із собою. І задумуєшся, як вступом до романтичного твору стали геніальні три строфи про Дніпр широкий, що реве і стогне опівночі, коли скрипить ясен – дерево бога війни. І тільки той, хто знає символіку дерев, збагне, що скрип ясена – це звук камертону співця. Тарас Шевченко ще напише поезії і про верби, Тополю-Дівчину, ясени, хрещатий барвінок. «Русалкою», «Відьмою», «Лілеєю» стануть інші демонологічні легенди, і тільки шевченкознавці збагнуть, що якби не квартира на Козиному болоті, де по сусідству з «веселим» будинком Тарас мешкав, не було б в українській літературі «Лілеї». Про борделі написано тисячі творів, але серед них не знайти таких проникливих у душу, таких пронизаних співчуттям і болем, як Тарасова «Лілея».

Тільки та людина, що в дитинстві ввібрала в себе повір'я, може так легко передавати їх читачеві через римовану образність, як він це робить у містерії «Великий льох». «Три душі», «Три ворони», «Три лірники», «Доля», «Муза», «Слава» – це те, про що говорили П. Куліш, М. Костомаров, художники, які навчали його і з якими працював. Прометей приходить у поему «Кавказ» з грецьких міфів, бо в нас він називався Перемишль.

Захоплювалися односельці, що Тарас ще хлопчиком на похоронах краще читав «Псалтир» ніж місцевий паламар, та якби не ці уроки, якби не «не молився Богу в бур'янах, не списував Сковороду», то невідомо, чи зміг би він взятися за переспів «Давидових псалмів».

Багато писали про Дніпрові пороги, Великий Луг, Січ, та тільки у ХХ столітті заговорила Хортиця язичницькими капищами, і Козацький дуб підтвердив, що під його попередником ті, хто плыв по Дніпру до Греції, приносили жертви давнім богам. Нині затоплені 12 Дніпрових порогів, але в Тарасовій поезії «реве Ревучий», і впливає з усної народної поетичної творчості Шевченкова Русалка, що живе у водах Дніпрових цілі тисячоліття. Вже скіфська Прамати – Півдіва-Півзмія, яку згадав грецький історик Геродот, нагадує Дніпрову Русалку. За 2500 літ з нею відбулися певні метаморфози. Замість двох і чотирьох дугоподібних хвостів, що символізували кореневу систему, виріс в народній уяві риб'ячий хвіст, а нині і його загубили носії фольклору, поети й художники. Українська русалка змінилася, бо й фольклорне море висихає, а ще в ХІХ ст. у ньому купалася фантазія творчих людей. Сьогодні хіба що музикознавці знають про те, що протягом 1805–1807 років композитор Степан Давидов створив оперу «Дніпровая русалка». Очевидно, що саме ця назва наштовхнула «Руську трійцю» – Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького назвати свій альманах «Русалка Дністровая». Не могли відати вони, випускаючи цю книжку, що за дале-

ким Дніпром геніальний Тарас Шевченко читатиме її в поміщика М. Лукасевича. Прочитав видану в Буді на Дунаї книжку Великий Тарас і, мабуть, задумався над поемою сина Бойківщини І. Вагилевича «Мадей», згадав, що його дід по матері Яким Бойко привезений малою дитиною з Карпат чи Прикарпаття, де народилася героїня «Слова о полку Ігоревім» Ярославна, дочка князя Ярослава Осмомисла і жона князя Ігоря. Тарас Шевченко переспівав «Плач Ярославни». Можливо, він за сумнівався, чи плач це, чи язичницькі молитви до Дніпра Славутича, Вітра й Дажбога-Сонця, бо другий уривок без заголовка, як і третій про битву з половцями, що тривала вдень і вночі під місяцем, а в неділю до полудня впали стяги Ігореві. Якби М. Максимович не переклав «Слово» у формі української думи (цим перекладом захоплюються й досі), то пісню повністю переспівав би Великий Тарас. Бо й М. Шашкевич та І. Вагилевич не втримались, щоб не випробувати свою майстерність перекладачів. Іван Вагилевич збагатив своїм перекладом польську літературу.

Майже те ж саме вчинив Т. Шевченко з демонологічними легендами у «Причинні» і з переспівами трьох уривків «Слова о полку...», що вчинив І. Вагилевич з народнопоетичним і літературним творами для створення героїчної поеми «Мадей». Тут за основу Вагилевич узяв міфологічну казку про Майдайове ложе. Але в казці Майдай подібний до грецького Прокруста. Вагилевичеві такий герой був не потрібен, тому Майдая він перейменував на ватага опришків Мадея. Думаю, що назва бойківської гори Магій (магій – це маг) розбудила фантазію поета, бо він досліджував скали Урича, Розгірча, Бубнища, знайшов тут давні писемна, які А. Кифішин, дослідник Кам'яної Могили, називає дошумерськими й шумерськими. Та, на мою думку, дошумерською і шумерською, пізніше персько-скіфською та латинською мовами користувалися волхви, і біблійне оповідання про вавилонське поніміння при спорудженні Вавилонської вежі – це не що інше, як відмова жерців багатьох країн користуватися інтернаціональною вавилонською мовою, в зв'язку із загибеллю Вавилону і інших міст країн Межиріччя. Це можна витлумачити з твердження П. Шекерика Доникового в повісті «Дідо Иванчік», що давні карпатські знахарі говорили цими мовами примівки-баї. Та, зрештою, лікарі й католицькі священики досі користуються латиною, як і православні – грецькою та старослов'янською. Жерці, як і лікарі, в свої таємниці неосвічений простолюдин не посвящали. А українські лірники, кобзарі й бандуристи мали свою либійську мову, пастухи й майстри так зване хлопське письмо. Все це велося від давніх волхвів.

Тарас Шевченко волхвом назвав свого великого друга-актора Михайла Щепкіна в поезії «Заворожи мені, волхве». Він назвав його постарослов'янському. І хоч мав він за друга великого знавця слов'янської міфології, але не знали вони обидва, що українці волхвів називали волохами. Це легко доводиться, коли завчити топоніміку дохристиянських святищ. У бойківському селі Бубнище, де вціліло скельне городище

«Скали Довбуша», майдан, де був двір волхва, називається Волощина. Колись місто Болехів називалося Вокоським, а поблизу села Болохова цілий комплекс язичницьких святилищ. Великий князь Данило Галицький розгромив болохівських князів, очевидно, за те, що вони підтримували хана-язичника Батия, сіяли для його війська гречку і просо. Чи не за це папа римський нагородив короною Данила, що давало йому титул короля (від імені Карла Великого). Волощина є в Горожанці Монастирського району Тернопільської області, де теж було святилище, в Тарнишорах між Яворовом і Снідавкою на Косівщині, у Малій Висці на Кіровоградщині. Села Волоща, Волосів, Волоське і багато інших – це місця перебування волохів-волхвів, яких називали батами, буртниками, богами... Те, що давніх волхвів-соловеїв називали українці волохами, засвідчив сам Тарас Григорович у своїй поемі «Гайдамаки». Серед запорозького козацтва найдовше протримався інститут волхвів-характерників, тому й у поемі Шевченко зберіг такий діалог:

«ЗАПОРОЖЕЦЬ: Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. А щоб то з його за кобзар був, якби не волох!

КОБЗАР: Та я й не волох; так тіло – був колись у Волощині, а люди й зовуть Волохом, сам не знаю за що».

Та дивуватись нічого, бо сьогодні деякі наші сусіди претендують на українські землі, не розуміючи того, що ми волохами називали жерців-волхвів спершу римлян, де вражали храми та ідоли, а коли імператор Траян завоював даків, то назва Волощина перенеслася й на це плем'я. Але волохами були і свої волхви і чужі. Тарас Шевченко і сам дивувався, що кобзаря прозвали Волохом. Але в давні часи волох-соловій мав гуслі, а вже пізніше він озброївся лірою, кобзою, козою, сопілкою, бандурою, скрипкою... На стіні Софії Київської зберігся танець скоморохів, а це говорить про те, що в язичницьких храмах саме так розважали в свята своїх богів, тому й кобзаря, що прославляв гайдамаків-коліїв прозвали Волохом-Жерцем.

У селі Суботіві, столиці Б. Хмельницького, стояла кам'яна Баба, на плечі якої відрубували голови зрадникам і ворогам. Бабу називали Середою, а цей день – днем Жертви.

Очевидно, що коломийковий розмір, який переважає в поетичній творчості Шевченка передався йому на генетичному рівні по матері Катерині Бойко, батько якої народився у Карпатах або на Прикарпатті. Поет був знайомий з фольклористом і видавцем, поміщиком Платоном Лукашевичем (1806–1887), який 1836 року видав «Малороссийские и червонорусские народні думи и песни». Шевченкознавці допускають, що поет з фольклористом і видавцем познайомилися наприкінці червня 1843 року в Мойсівці, побував у нього в Березані, де написав вірш «Розрита могила». Лукашевич листувався з І. Вагилевичем, знайомив його з творчістю Тараса Шевченка, а Тарасові розповідав про Вагилевича, уродженця бойківського села Ясень теперішнього Рожнятівського райо-

ну Івано-Франківської області, дав йому в Березані прочитати «Русалку Дністровую». Коли Шевченко знайомився з альманахом, то не могли йому не сподобатися написані коломийковим розміром рядки з Вагилевицевої поеми про ватага карпатських опришків «Мадей»:

*На високій Чорногорі
Буйні вітри віють,
На зеленій полонині
Сірі вовки вють.
Тисяч коней вороненьких
В байраках ірзає,
Тисяч гарних легіників
Коників сідлає.
А ватажко, сивий Мадей,
Зморщив густі брови,
Чорні очі заблищали
Та жаждою крові...*

Вагилевич у цій поемі рясно використовує метафори з «Слова о полку Ігоревім» для опису наближення угорського війська й битви з ним. Мадей у Вагилевича поранений так само, як був поранений половцями на Каялі новгород-сіверський князь Ігор:

*А з Мадея дев'ять стрілок
Суть кровцю теплую,
З білих грудей три ратища
Влекуться землею.*

Закованого Мадея вороги повели до неволі, де він гине:

*Не кажи рідному сину,
Що м'я уковали,
Лише мене на весілля
Насилу призвали;
З студеної керниченьки
Медом упоїли,
А під зимну колодоньку
Спати положили.*

Тут бачимо, що ватага поховали за язичницьким звичаєм, щоб звірі не поживилися тілом. Очевидно, так народжувався такий ритуал, як ховати воїнів у дубах-чайках або спалювати їх на вогні, збирати попіл в горщечки, розбивати їх, а зверху насипати високі могили. Сліди такого човна знайшли археологи в Галичині в могилі на дитинці Давнього Галича (у с. Крилос). На такій могилі серед степу широкого заповів поховати себе Тарас Шевченко, та побратими вибрали для поховання Чернечу гору. А жовтневої днини 1843 року в Березані він створив «Розриту могилу» на основі побаченого й пережитого, але не виключено, що й поема І. Вагилевича «Мадей», в якій оспівано підколотне поховання карпатського повстанця Мадея, розбудила уяву Великого Коб-

заря. Твір Вагилевича міг стати призвідцем до написання все тим же коломийковим розміром «Розритої могили»:

*Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває.*

Шевченкознавців вражає образ могили в творчості поета, та ніхто не звернув уваги на те, що хоч у багатьох творах присутні могили, але є в Тараса особливий поетичний твір, написаний у казематі Петропавлівської фортеці, що була побудована за тим же італійським проектом, що й Станиславівська, у якій поневірявся опришок Іван Бойко, можливий предок Великого Кобзаря по матері. Ось рядки цього вірша:

*За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий,
Встає сам уночі,
Іде сам, а йдучи
Співа, сумно співає.*

Козацька могила під Берестечком у поетичному творі Кобзаря нагадує могилу Христа. Тут козак, один із трьохсот «чистих як скло» воїнів, що полягли, воскресло встає з могили, що опівночі розкрилася, йде і пісню співає. Різні ходи знаходили наші й чужоземні поети, оспівуючи могили, але, щоб воскреслий козак вставав з могили і виходив заспівати пісню про своє товариство – це найсильніше, що може створити талант сина полоненого ворогом народу. Цей міфічний мотив не новий. В Україні нам вдалося записати кілька легенд про військо, що спить на конях, очікуючи на приїзд Білого Вершника. Чорногора, Крилоська гора чи інша розкриється і кіннота прокинеться, виїде на світ, щоб визволити свій народ. Чи чув Тарас цю легенду – невідомо. Він бачив і оспівав козацьку могилу під Берестечком, де на Журавлісі триста козаків загинули, щоб не здатися ворогові.

У Карпатах досі зберігся звичай кидати гілки, палички, камінці на те місце, де хтось загинув неприродною смертю. Такі могили називаються наметами й розказують нам, як народжувався військовий звичай насипання земляних могил у степах. Землю часто брали в шапки й несли на курган. Звідси, мабуть, пішло посипання голови попелом, щоб людина пам'ятала, що все завершувалося тілопальним звичаєм і могилою. Християнинові Тарасові Шевченку доля присудила дві могили. Він народився 9 березня за новим стилем, а помер у Санкт-Петербурзі в художній майстерні 10 березня. Березень або марот місяць бога війни Марса, якого українці називали Березою і Березолем, тому провідника воїнів, табору колядників називали березою, а ще зберігся у нас звичай на могилах воїнів ставити березові хрести, а козацький звичай накривати

червоною китайкою обличчя небіжчика дійшов ще від трипільців, які обличчя померлих посипали охрою кольору стиглої вишні. Теж Тарасова обличчя покрили червоною козацькою китайкою.

У місяці Майї, яку українці називали Лелею (Лялею), та Юрія-Георгія, покровителя воїнів, коли в Росії скасували кріпосне право, Тараса в домовині з Санкт-Петербургу перевезено на місце вічного спочинку над Дніпром. Тарасова гора була Чернечою. Але друзі хотіли поховати Тараса Шевченка на сусідній горі, що називалася Мотовиловка й Мотовилощина, на якій він планував поселитися, не знаючи про те, що «височайшим повеленням» заборонено продавати йому землю під забудову. Тепер цю гору частіше називають Великим Скіфським городищем, але коли зважити на історичні назви Канівських гір, населених пунктів, урочищ, то відчуєш, що на Городищі було язичницьке капище. 15 тисячоліть тому на кістці мамонта різьбар наніс схему ландшафту поблизу с. Мізоча. Два городища (Велике й Городок) засвідчують про святилища, бо такі ж городища, Велике й Мале, бачимо у Вишківій Долинського району Івано-Франківської області, де Лиса гора, язичницький ритуальний камінь, гора Магій. Мар'ю (Марину, Маричейку) вшановували в дохристиянську добу Купальської ночі, й тут бачимо гори Мар'їна, Княжа і ін. Та, зрештою, село Моринці в своїй назві теж зберегло слід язичницької доби. Нею дихають Умань (гумань), Бабанка, Холодний яр.

До речі, в Каневі діяв Георгіївський храм, який московський патріархат перейменував на Успенський, щоб спала українська душа в московській неволі, не повставала, забула про княжу, козацьку, гайдамацьку добу. То чи не час повернути церкві ім'я покровителя воїнства. В цьому місті мимоволі ловиш себе на думці, що в день злуки українських земель 1979 року, уродженець прикарпатського міста Богородчани, який в будинку по теперішній вулиці Тараса Шевченка в Станіславові закінчував українську гімназію, з протесту проти русифікаторської політики Кремля, спалив себе поблизу Тарасової могили на Чернечій горі, розкидавши перед цим довкола листівки. А в Каневі, безперечно, бував предок Тараса Шевченка Іван Бойко з Прикарпаття не тільки тоді, як влився до куреня Кочубея, але й тоді, коли свого підлеглого Микола Потоцький (Каньовський) мабуть що визволив зі Станіславівських казематів. Канівський і бучацький староста у ХУІІІ ст. володів Печеніжином, Городенкою і іншими містами й селами. То був дивак і злочинець, меценат, що проспонсорував будівництво 23 церков і костелів. Католицькі владика мріяли заволодіти хоч би частиною шести воеводств, які належали йому вже в 23-річному віці. Містечка Печеніжин, де народилися брати Добошуки, Городенка, Бучач і т.д. – то все його маєтності. Він у місті Бучачі мав своє військо, що не корилося навіть королеві. Воно так нагадувало теперішніх «беркутівців» та інші формування. І сьогодні в народі співають пісню-хроніку «Боднарівна», яку хотів збезчес-

тити Миколай-Базиль Потоцький-Канівський, та вона дала йому по пиці, коли він ущипнув її за циці. Розповідають, що вбив селянку Зозулю, якій звелів вилізти на дерево і закукати. Можливо, що нарочито вдумували про нього різні історії, бо ж він кинув виклик вельможному польському панству, перейшов з римо-католицького у православний (уніатський) обряд. У козацькій одежі й православним помирав у Почаєві, в монастирі, куди згодом навідався чомусь Тарас Шевченко.

Сретики приходили і в творчість Тараса Шевченка. Але щось інше примусило поета й художника з археологами розкопувати могилу скіфської доби Переп'ятиха, піти аж на Тернопільщину, наблизитися до язичницького (Чортового) каменя в Підкамені теперішнього Бродівського району Львівської області, до Почаєва і Вишнівця. До Карпат не пустив кордон, що між Російською і Австро-Угорською імперіями виник після розвалу Речі Посполитої. Але якби ця мандрівка відбулася до 1772 року, то Великий Тарас знайшов би те село, в якому народився його дід Яким Бойко, а прадідом міг бути ватаг опришків і козацько-гайдамацький провідник Іван Бойко, який зі своїм загоном 1759 року з Верхнього Ясенова, що межує з Криворівнею, де нині діє музей Івана Франка, де бували Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Олександр Олесь, Володимир Гнатюк, Станіслав Вінценз і сотні інших Велетів, вирушав з опришками та козаками на Болехів, погромив багатіїв, а через кілька тижнів старим солевим шляхом пішов з ними в Придніпров'я, довідався, що комендант Станіславівської фортеці, вийшовши у відставку, купив на Волині фільварок і Бойко вів своїх підлеглих, щоб помститися.

Галицька шляхта щедро нагородила в Галичі на сеймику великого коронного гетьмана Йосифа Потоцького за боротьбу з опришками. Комендант фортеці, полковник С. Прелуцький, що зі своїми жандармами і смоляками гасав за ними по горах і долах, був відзначений меншою премією. Очевидно, гетьман цинив свого коменданта, бо коли 1151 року він помер у Заложцях, то перевезли тіло до Станіславова, тримали до осені в меду, бо ж на похорон з'їхалися до 200 тисяч осіб. Одних тільки єпископів, ксьонзів і попів було майже півтори тисячі. Прелуцький відповідав за безпеку учасників похорону, а тому ловив, убивав, ув'язнював у казематах всіх ненадійних. Потрапив до казематів і Бойко (Бойчук). Боялися його, але "відзначився" родич Потоцького Миколай-Базилій Канівський, бо стріляв голубів, та вбив єврея. Це викликало великий скандал. Каньовський покинув Станіслав, поїхав до Бучача й прислав цілий віз євреїв. Один з них став найбагатшим жителем Станіславова.

Можливо, що син Йосифа Потоцького «подарував» Каньовському в'язнів-опришків, коли випустив їх з казематів. У «Чорній книзі» станіславівського суду не зазначено, що когось із в'язнів страчено. Каньовський з таких формував своє військо. Вони йому служили і в Кане-

ві. Ватаг Олекса Довбуш на той час був поранений і отруєний у Космачі на Гуцульщині, племінника його застрелили, брат кудись утік, Василь Баюрак з Дори водив опришків, поки його не зв'язали в селі Ясенові, не доставили до Станиславова. Станиславівський суд присудив відрубати йому руки, ноги й голову. Ось тоді-то звідкись виринав провідник опришків Іван Бойко. Може він, а, може, хтось інший з опришків приблизно 1756 року з гір у Моринці до Михайла Цапенка, хата якого була крайня в селі, привіз п'ятирічного хлопчика Якіма Бойка. Це був батько матері Тараса Шевченка Катерини Якимівни. Іван Бойко з Карпат (той самий, що діяв з козаком Михайлом у загоні Олекси Довбуша, що сам став ватагом і перевів ватагу до козаків) міг бути дідом Катерини Шевченко.

Та повернемося до альманаху «Русалка Дністровая».

Опришки це ті ж гайдамаки. І особливо сильно зазвучало поетичне слово Юрія Федьковича в поемі «Довбуш», в загоні якого діяв опришок Іван Бойко, що після Довбушевої смерті став чи не найталановитішим провідником гайдамаків-опришків та козаків. Це міг бути брат Олекси Довбуша Іван, що діяв під псевдонім Бойко, бо ж прославився на Бойківщині. Про нього збереглися перекази, пісня, але до «Русалки Дністрової» вони не потрапили. Їх видав Володимир Гнатюк.

Та на Прикарпатті, в Коломийському музеї мистецтва й побуту Гуцульщини й Покуття, зберігається дуже цікавий експонат доби Тараса Шевченка та Руської Трійці, що може пролити немало світла і на альманах «Русалка Дністровая». Це – сволок з хати жителя надчеремоського села Білоберезка теперішнього Верховинського району Івано-Франківської області, на якому давній майстер Данило Еколюк створив русалку і так званий «громовий» знак. Він творець і інших язичницьких знаків на сволку, який у народі називають силименом, драгаром (грагаром), матицею, трамом. Майстер різьбив на сволках церковці, хрести, язичницькі «громові» знаки над рогами Арідника-Гаргона (Лукавого), але для нас особливо цікава Русалка на дерев'яному сволку.

У когось може скластися думка, що Русалка з Черемошу. Але в гуцульську демонологію Русалок привнесено недавно. Такого персонажу в усній народній поетичній творчості не було, бо карпатські водойми неглибокі, а вода в потоках, річках і озерах ночами дуже холодна, гуцульський фольклор не знав Русалок. Тут вірять у Бісиць, Нявок, Лісних, Майок, Вітерниць, Повітруль... Але ж на сволку білоберезький майстер вирізьбив не тільки Русалок, але і дату «1836», яку сприйняли за дату будівництва хати. Але ж вирізьблена Русалка-Риба на сволку говорить про щось інше. Літературознавці досі сперечаються, коли побачив світ альманах «Русалка Дністровая» – 1836 чи 1837 року. На хатніх сволках викарбовували особливо важливі дати, використовуючи задля цього числа народної математики, які називали хлопським або мужицьким письмом. Напрошується висновок, що білоберезький майстер-гуцул

вирізьбив на хатньому сволку рік виходу «Русалки Дністрової», яку Іван Франко назвав явищем наскрізь революційним. Ось звідки взялася в гуцульській хаті Русалка поряд з «громовим» знаком і датою «1836». І не так важливо, коли насправді створено цей знак. Хату білоберезький газда міг побудувати і пізніше, але коли до Данила Еколюка докотилася вість про знищення тиражу видання, то він зафіксував цю подію так само, як це робили інші освічені попередники на стінах давньоруських храмів у Києві, Галичі, Чернігові, на скалах і каменях у Карпатах.

Безперечно, що в кожній священничій родині обговорювалася ця подія, а священники про це інформували дяків, церковних братчиків. Очевидно, що всі вірні знали про вихід книжки живою українською мовою і про розправу над нею. Родич Я. Головацького був священником у Карпатах. Можливо, що Русалки з «громовим» знаком і датою виходу «Русалки Дністрової» створено після відвідин Я. Головацьким Гуцульщини, коли він побував у багатьох населених пунктах – навіть на полонині Кострича за крок від Чорної гори. Він переїжджав і переходив річку Черемош, над якою село Білоберезка. Не виключено, що різьбяр був знайомий з М. Шашкевичем, І. Вагилевичем та Я. Головацьким або ж з одним Яковом. Зрештою, не було такого освіченого галичанина, який не відав би про подвиг «Руської трійці». Та не тільки галичанина. Не тільки Тарас Шевченко читав «Русалку Дністрову» в селі за Дніпром. І не могло тоді Тарасові Григоровичу навіть приснитись, що поблизу невідомої йому Білоберезки є хребет Сокільський, що скелею навис над Черемошем, і тут майже через сто літ після його народження каменярі, що пробивали дорогу попід скелею, покладуть йому один з перших пам'ятників, на якому з'явиться напис: «Борітеся – поборете...» (За іншою версією на колоні була інша цитата з «Кобзаря»). До речі, на Івано-Франківщині найбільше з усіх областей пам'ятників Великому Кобзареві, серед них є найдавніші.

Ні, Тарас Шевченко над Черемошем не бував, хоч нині стоїть він тут бронзовий, але часто бував і співав про Сокільський Юрій Федькович, що народився за Черемошем, що називав себе сином опришка Косована, бо соромився, що батько його шляхтич Гординський був мандатором – австрійським чиновником. Та бував у цих селах прадід Тараса Шевченка – Іван Бойко, що діда Якима сам привіз або хтось інший привіз у Моринці й залишив у Михайла Цапенка, хата якого була крайньою в селі. До Якима – Бойків у Моринцях не було. Після загибелі Олекси Довбуша та страти Василя Баюрака на Поділлі була схоплена й страчена в Язловці гуцулка Ганька, що палила панські маєтки. Це могла бути сестра братів Довбошуків, 19-річний син якої теж загинув у боротьбі. Дитина на ім'я Яким могла бути її або когось з родини чи близьких до родини. Правобережна Україна, крім Буковини та Закарпаття, входила до Речі Посполитої, яка валилася на очах, і цьому сприяли конфедерати, що повстали проти королівського указу про рівність католиків з право-

славними. Тарас Шевченко події ці описав у «Гайдамаках». Його село на той час було уніатське (після 1772 року австрійська імператриця Марія Терезія та її син Йосип повеліли уніатів називати греко-католиками, а тих, хто опинився в складі Росії після поділу Польщі, знову перевели до Московського православного патріархату; чи не міжконфесійні війни стали причиною того, що матір Тараса Шевченка Катерину поховано не на цвинтарі, а в саду. Яким Бойко народився 1751 року, коли помер власник Станиславова (Івано-Франківська), великий коронний гетьман Йосип Потоцький, що виступив на стороні шведського короля Карла XII та гетьмана Івана Мазепи, підтримуючи родича дружини короля Ліщинського. Він був приятелем гетьманів Івана Мазепи, Пилипа Орлика, дружина якого з дітьми жила в двокімнатній квартирі в Станиславові (Івано-Франківську). Після Полтавської битви й смерті Мазепи на Прикарпатті осіло багато козаків-східняків.

Але повторимося і підемо вдруге до канівського старости Миколи Базиля Потоцького. 1751 року в Речі Посполитій сталася значна подія. У травні в залозецькому замку, помер власник Станиславова (нині Івано-Франківська) великий коронний Йосип Потоцький, якого перед смертю галицький сейм нагородив великою грошовою премією за боротьбу з опришками. Коменданта Станиславівської фортеці Станіслава Прилуцького преміювали теж, але меншою сумою. Та все ж, спродавши свою маєтність на Прикарпатті зумів придбати на Волині фільварок, і провідник карпатських опришків Іван Бойко, який після загибелі Олекси Довбуша і Василя Баюрака, став провідником «чорних хлопців», спільно з козаками погромив місто Болехів і перевів свою ватагу в Придніпров'я, влився з ними в курінь кошового отамана Кочубея, вів своїх хлопців на Прелуцького (Пшелуського) поквитатися з ним за побратимів, яких ловив, арештовував, катував і убивав. Особливо відзначився полковник Прелуцький перед похороном Йосипа Потоцького. Гетьман від кінця квітня до вересня лежав у меду, щоб тіло не псувалося, бо на похорон великого коронного гетьмана з'їжджалися чи не з усієї Європи. Як-не-як, аджеж Потоцькі були впливові й багаті люди. Микола Потоцький, ровесник ватага опришків Олекси Довбуша був багатший за польського короля. В двадцятитрирічному віці він став спадкоємцем шести воєводств, полковник коронних військ, теребовлянський і канівський староста став легендою ще за життя. Гріхолюбний і непередбачуваний меценат і злочинець, про якого складені легенди й пісня-хроніка «Пан Каньовський і Боднарівна», був великим меценатом. Він не шкодував золота й срібла на костели й церкви, хоч католицькі владики, бажаючи заволодіти майном бездітного магната, не прощаючи йому підтримки православних українців, відмовлялися його сповідати, давати розгрішення й запричащати, тому римо-католик перед кончиною перейшов у православ'я, одягнув козацький жупан і поселився в Почаївському монастирі.

Очевидно, саме Микола Потоцький (Канівський, а польською – Каньовський) мав безпосередній стосунок до переїзду Якіма Бойка в Моринці до Михайла Цапенка. Козак Михайло разом з Іваном Бойком (Бойчуком), що «мав розум козацький», діяв у загоні Олекси Довбуша і навіть з 1743 на 1744-ий рік зимував з опришками на Чорногорці, яка нині – Довбушанка. Раптом вони зникають. Коли помирає родич Миколи Потоцького – великий коронний гетьман Йосип Потоцький, комендант фортеці, кидає великі сили, щоб ліквідувати опришків-гайдамаків. Одні «чорні хлопці» гинуть у перестрілках, других ловлять, арештовують і утримують у казематах Станиславівської фортеці, яка була така ж сама, як і Петропавлівська в Санкт-Петербурзі, де перебували кириломефодіївці Тарас Шевченко, Микола Костомаров та інші. Довбушук Іван Бойко сидів з побратимами у Станиславові, але його не стратили, як згодом Василя Баюрака. Він, очевидно, був помилуваний після похорону. Не виключено, що канівський староста Микола Каньовський завербував собі його. Каньовський з таких ось урвисів у Бучачі створив своє власне військо, яке не підпорядковувалося королеві. Пахло Коліївщиною. І так, як у наші дні в «Беркут», «Альфугу», «Ягуар», «Тигр» набирали снайперів-злочинців, що відстрілювали навіть беззбройних протестувальників з Майдану, так і опришки були різні. Одні гинули за народ, інші шукали «подвигів» в жінок під спідницями, треті грабували, четверті катували, п'яті ставали зрадниками й шпигунами. Зрештою, від героя до мародера чи рекетира – один крок.

Був у загоні Олекси Довбуша Іван Бойко (Бойчук), що, коли Олекса загинув, сам став ватагом, і коли в його загоні діяли чотири запорозькі козаки, громили з опришками Болехів, палили тут дома багатіїв, то разом з ними і карпатськими хлопцями на конях переїхав у курінь Кочубея. А чи не був тут Бойко з опришками раніше?

В пісні-хроніці співається, що мати Олекси Довбуша була з Великої України, що коханий її на війні загинув, а вона, вагітна від нього, втекла у карпатське село Микуличин, де народила Олексу Довбуша.

*Ой тікала з України молода Олена
В Микуличин, на присілок, що звався Зелений.
Ой тікала з України у лиху годину,
Бо чоловік на Вкраїні на війні загинув.
Вона свого миленького лише тільки знала,
Що як прийшла у Зелений, то дитину мала.*

Батько опришків Олекси та Івана Добошуків вівчарив. Називався він Василь. Мав ще й доньку Анну, але це ще ні про що не говорить, бо один із усиновлених хлопців міг бути козацькою дитиною. Іван у печеніжинській корчмі поранив Олексі бойовою барткою ногу. Брати могли бути рідними тільки по матері. Один Добошук діяв під псевдонімом «Довбуш», другий безслідно зник. Він міг сховатися під псевдонімом «Бойко», міг і для опришків бути Іваном Бойком, бо ж і у ватазі потрі-

бен був своєрідний есбіст. Легенди, перекази й пісні засвідчують, що на Бойківщині діяв Довбуш. Дуже часто фольклорний ватаг має ім'я Іван.

Ось чому напрошується висновок, що брат Олекси Довбуша – Іван або служив у охороні Миколи Потоцького (Канівського) або діяв у козацькому курені на Дніпрі. Тоді стає зрозумілим, чому серед карпатських опришків-гайдамаків були козаки, чому Іван Бойко свого сина Якіма привіз у Моринці до Михайла Цапенко, бо це міг бути той самий козак Михайло, що був з Довбушем не тільки на Довбушанці за Надвірною, але і в Криворівні. Яким Бойко, яко сиротюк, мав би бути бідним, але ж предок Тараса Шевченка мав величезну пасіку – 100 вуликів. Зрозуміло, що ватаг Іван Бойко свого нащадка чи нащадка свого побратима без копійки в далекому чужому селі не залишив.

А де подівся сам Іван Бойко?

Пішов у козаки, а згодом у гайдамаки й загубився його слід на за-сланні.

Та зрештою про долю Івана Бойка йдеться в повісті Тараса Шевченка «Варнак». Хоч і мовиться, що герой з Волині, але його доля дивовижно перегукується з долею ватага опришків, пізнішого козацького й гайдамацького провідника. В повісті читач знайде навіть згадку про Карпатські гори.

Проминуть десятки років і в квітні 1902 року вчитель-подолянин Лука Гарматій у с. Голови, що вище Білоберезки запише легенду про створення світу, в якій йдеться про те, що спочатку землі ще не було, тільки море й шума. На море падала з неба роса. З роси постав Бог, а з піни-шуми Арідник.

Ця легенда підводить нас і до назви України-Руси. Саме на батьківщині Тараса Шевченка протікає притока Дніпра річка Рось, що бере початок у селі Ординці. Тут же течуть Росава, Роська, Росиця. На цій ріці стоїть місто Богуслав, яке в народі називають Буслав, а майже в усті Росі було місто Рода – Родень.

А чумакування в Україні завжди пов'язували із соляними промислами. Колись давно, коли дорога до Чорного моря була небезпечна через кочовиків, їздили в Карпати, звідки привозили ще й вироби з кременю й креміню, з якого виготовляли різні господарські речі й зброю, а ще кресала, що берегли вогонь, який не могла загасити вода чи вкрасти лихий злодій. Карпати прийшли до Тараса Шевченка з уст матері Катерини й діда Якіма. Чи почув він розповіді про те, що Яким Бойко народився десь на Прикарпатті чи в Карпатах, які відрізає від Придніпров'я новий кордон на Збручі, бо колишню Річ Посполиту поділено між Австрією, Росією і Прусією? Ми з Шевченкових творів дізнаємось про другого дідуся, батькового батька Івана, що брав участь у повстанні коліїв-гайдамаків. Його предок був швець, тому й сина швеця записали Шевченком. Безперечно, що предки знали, що карпатські опришки – це ті ж гайдамаки. І, очевидно, в Моринцях і Керелівці звучали про них коло-

мийки-зозулиці, якщо саме коломийковий стиль, але генієм Тарасовим піднесеним до особливого рівня звучання, прийшов у твори «Кобзаря». Якщо в Карпатах коломийки досі називають зазулицями і зозулицями, то в цій назві сховане ім'я праукраїнської Венери, квіти якої – зозулині черевички, на Закарпатті – капучі Божої матері.

Так, коломийка прийшла в твори Тараса Шевченка з молоком матері. Так же само українською і по-українськи заговорили його пером «Давидові псалми», але цього циклу не було б в українській літературі, якби в дитинстві майбутній геніальний поет не ходив замість дяка по похоронах читати «Псалтир». Він, як губка, вбирав у серце все, що чув і бачив. А особливо пісні, перекази й легенди про той край, де він народився і зріс

Сьогодні навіть школярі знають, що дід Тараса Григоровича – Іван Швець був з Придніпров'я. Тоді нікому й уві сні не могло приснитися, що колись на мапі з'явиться Черкаська область, що село Керелівку назвуть Кирилівкою, що краєзнавці, історики та латературознавці будуть докопуватися, чи в цьому селі, чи в Моринцях народила Катерина сина Тараса. Як нащадок гайдамаки Григорій Іванович 1802 року одружувався з Катериною Якимівною Бойко. Тарасовій матері виповнилося тоді 19 років. Її діда назвали Іваном. Безперечно, що з уст батька й матері знала, що Бойківщина в Карпатах, але це не означає, що тільки тут народжуються Бойки. Бойків повно і на Гуцульщині, і на Буковині, і по всій Україні. Узаконили прізвища в Австрійській імперії 1812 року, а до того кожного уродженця Бойківщини записували Бойком або ж Бойчком, хоч нерідко його село було на рівнинному Покутті. Та попри все це про предків Тараса Шевченка і його родину ходить багато легенд і невідомо, чи вдасться їх дослідити в лабораторії літературознавця-історика. Я цього робити не хочу, але подаю той матеріал, якого не знали інші дослідники життя й творчості Великого Кобзаря.

Література

1. Вагилевич І. Твори / І. Вагилевич. – 1996.
2. Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. Т.1-3 / Т. Шевченко. – Київ: Наукова думка, 1990, 1993.
3. Шевченківський словник. Т.11. – Київ. – УРЕ. – 1977.
4. Пушик С. Бусова книга. Т.6 / С.Пушик – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2014.
5. Пушик С. Славетний предок Кобзаря / С. Пушик. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001.
6. Шухевич В. Гуцульщина. П'ята частина / В. Шухевич. – Верховина, 2000.

Стаття надійшла до редакційної колегії 19.06.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.філол.наук, проф. Сенником А.Т. (м. Львів), докт.філол.наук, професором Гарасимом Я.І. (м. Львів)

PROFOUND OF KOBZAR'S POETRY

S. H. Pushyk

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
department of Ukrainian literature; 76000, Ivano-Frankivs'k,
Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

In the article the author highlights the poet's mythological world, gives numerous parallels in his works, illustrates similarity of poetic meter of the written works and kolomyiky-cuckoos, remarks that the collection «Rusalka Dnistrovaya», which Taras Shevchenko read, expresses the thought that the mermaid, engraved by craftsman Danylo Ekoliuk on the beam of his own house in the village of Biloberezka over Cheremosh, is connected with the publication of «Rusalka Dnistrovaya» and Great Kobzar's ancestor – Ivan Boyko was the prototype of the hero of the story «Varnak».

Key words: *Boyko, Shevchenko, Vahylevych, Moryntsi, Biloberez-ka, Carpathians, mermaid.*